

Наталія Дев'ятко,

письменниця, літературознавець,
ДОР доцент кафедри філософії
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти»,
кандидат філософських наук.
Дніпро, Україна.
natalia_ptah@i.ua

Пізнавальна, розважальна та ініціальна функції сучасної казки

Тривалий час казки вважалися явищем суто дитячої літератури. Але, якщо подивитися на історію казок й особливо на структуру чарівних народних казок, то побачимо зовсім іншу картину. Провідні дослідники старовинних текстів, зокрема міфи і народні казки, Дж. Фрезер [1], В. Я. Пропп [2] та М. Еліаде [3] чітко показують, що ці тексти створювалися для дорослої аудиторії. Ймовірно, казка певний час слугувала своєрідним підручником «для неписьменних», допомагала розуміти життя. К. П. Естес у книзі «Та, що біжить з вовками» [4] робить архетипне прочитання казкових сюжетів, які допомагають краще зрозуміти людську природу.

Цікаво також, що традиційно народна казка є усним текстом, її слухач не залишається з сюжетом наодинці. Між текстом є посередник – казкар, який може уточнити незрозумілі моменти, часто після завершення оповіді відбувалося обговорення твору, актуалізація його сюжету, головних ідей і світоглядних моделей в зрозумілих аудиторії реаліях. Нині можемо бачити подібне ставлення до релігійних текстів – притч, що часто позначається навіть на формі подачі самого тексту.

Сучасна казка зазвичай письмова, хоча і може зберігати ознаки «усного мовлення». Насамперед це складна внутрішня ритмізація, метафоризація, увага до деталей, особливі багаточарові смислові структури – все те, що зустрічаємо у давніх текстах. Далеко не кожен сучасний казковий текст відповідає цим ознакам, і ось тут бачимо принципову різницю між новітніми казковими текстами відповідно до їхнього функціонального призначення.

Особисто я виділяю три провідні функції у текстах насамперед для літератури і кіно: а) пізнавальну; б) розважальну; в) ініціальну. Виховна, яка часто вивчається окремо, на мою думку, є складовою ініціальної функції.

Пізнавальна функція найбільш важлива для творів для дошкільного і молодшого шкільного віку, не залежно від того, чи це є казка, чи текст реалістичний. Через книги дитина може пізнавати світ у всій його багатоманітності. Якщо у творах для цієї аудиторної групи пізнавальна функція

відсутня, то, на мою думку, вони не виконують свого безпосереднього призначення. Однак, пізнавальна функція не обмежується формулою «розповісти про щось» – наприклад, що і де росте, як називається, як влаштований космос, які бувають явища природи тощо. Дитина цього віку проходить перші етапи соціалізації, тому має пізнавати суспільство, навчатися моделям поведінки. Це можливо як у реальному житті (вулиця, батьки, однолітки), так і через твори, коли спрацьовує механізм «підсвідомого асоціювання» себе з головними героями. Саме тому так важливо, щоб твір був психологічно здоровий і позбавлений ознак сюрреалізму, бо у цьому віці подібні нестійкі структури та умовності тільки зашкодять дитині. Якщо подивитися на відсоткове співвідношення реалістичних і казкових текстів для цієї вікової групи, то бачимо, що в різні роки кількість казок значно більша, ніж творів реалістичних: 80–95% казок проти не більше 20% реалістичних текстів. Це явище пояснюється тим, що через казку набагато легше навчити базовим світоглядним моделям, а також актуалізувати значну частину важливих архетипів та національних кодів. Надалі у творах для підлітків і дорослих реалізація пізнавальної функції також бажана, але вже не є обов'язковою.

Розважальна функція присутня практично у всіх літературних і кінематографічних творах. От тільки сприйняття і форма цієї «розваги» може бути дуже різною, бо «розвага» сприймається аудиторією, насамперед, як «захоплення» і «задоволення». Одні читачі або глядачі слідкують за сюжетом, інших цікавить психологія героїв, дехто розгадує інтелектуальні загадки, роздумує над ідеями і філософією твору, хтось насолоджується мовою та образами тощо. Можна сказати, що без цієї варіативної «розваги» твір просто не буде цікавий.

І ось тут стикаємося з дуже серйозною проблемою сучасності. У значній частині новітніх творів фіксується тільки розважальна функція. Це вплив насамперед стереотипно-шаблонної літератури і кіно. У таких творах є тільки сюжет, який розвивається за досить передбачуваними

формулами, персонажі «не живі», їхня психологія прописується схематично, про філософію та ідеї взагалі не йдеться, як і про якусь цікаву мову та образність. Якщо читач або глядач надто багато і довго споживає такий інформаційно-культурний продукт, то має всі шанси отримати серйозні проблеми для розвитку своєї особистості, а також заразитися стереотипами, які містяться у цих творах, мислення такої людини стає «кліповим», а сама вона в майбутньому абсолютно не захищена від маніпуляцій.

Тому всі тексти, а особливо казки, в яких бачимо тільки стереотипно-шаблонну розвагу, потенційно можуть бути небезпечними для юної аудиторії, якщо не збалансувати їх іншими творами, які належать до якісно жанрової літератури або кіно. Негативний вплив стереотипно-шаблонних творів можемо спостерігати як на дітях ХХІ ст., так і на юнацтві, студентстві і навіть молоді до 30 років, які не отримали достатнього рівня розвитку своєї особистості. Подібна світоглядна обмеженість і відсутність працюючого аналітично-критичного апарату активно використовується маніпуляторами, які мають можливість деформувати життя суспільства і навіть скеровувати політичні уподобання у потрібне оманливе річище, що можемо бачити, зокрема, в «електоральних уподобаннях» молоді у 2019-му році. Народжені у 90-ті р. ХХ ст. надто активно споживали суто розважальні твори, що спричинило комплекс проблем. Спостерігаємо у багатьох представників цього покоління гальмування розвитку особистості; відсутність розвиненого творчого начала, національної самоідентифікації, лідерських якостей, емпатії, реальної громадської активності, високого рівня культури, відповідальності за свої думки і вчинки; натомість бачимо інфантильність, самозакоханість, жадобу, користоловство, заздрість, шалену увагу до сексу і різноманітних розваг. Віртуальне життя і можливість гратися (за постмодерним принципом) ставляться вище реальності. Все це фіксувалося ще майже 10 років тому. На щастя, хоча таких представників молодого покоління багато, але трапляється і значна частина винятків, особливо серед тих, хто нині в різний спосіб захищає Українську Державу і розвиває її.

Ініціальна функція літератури і кіно найяскравіше проявляється у творах для підлітків та юнацтва. Підсвідомо асоціюючи себе з кимось із персонажів, читач або глядач, проживає описане у творі життя так, як би всі ті події відбулися з ним

самим, і тому отримує надзвичайно важливий, варіативний життєвий досвід. Чим більше різноманітних ситуацій він зможе прожити у такий спосіб, тим більша вірогідність, що, потрапивши у подібну ситуацію, не заплутається. Рішення і потрібна модель поведінки або адекватне сприйняття того, що відбувається, будуть швидко досягнуті. Особливо це стосується негативного досвіду: «Як поводитися, якщо тебе схилиють до зради чи злочину?», «Що робити у ситуації шантажу?», «А якщо у твою країну прийде загарбник?» та ін. Відповіді на всі ці запитання здебільшого дають твори, написані для підлітків та юнацтва, а також твори для дорослих, якими у цьому віці активно цікавиться молодь.

Ініціація – це в першу чергу психологічний процес, який не лише розвиває особистість, а й розширює спектр сприйняття на всіх рівнях, навчає емпатії, а в деяких випадках навіть психологічній телепатії, коли емоції інших живих істот сприймаються буквально на фізичному рівні. Велику увагу ініціації через художню творчість приділяв відомий антрополог і філософ М. Еліаде, і його ініціальна теорія підтверджувала теорію архетипів К.-Г. Юнга. Хоча у давні часи ініціація часто стосувалася сексуального досвіду, нині вона значно багатогранніша. На мою думку, існує три етапи ініціації: до 7 років, 13–15 років і близько 21 року. Кожен із них відповідає за актуалізацію своїх архетипних кодових світоглядних модулів і набуття особливого досвіду, що може досліджуватися окремо.

Архетипні моделі і структури, які втілюються у казках та інших жанрах літератури і кіно, мають серйозний вплив на розвиток особистості. Такі твори протистоять стереотипно-шаблонному вектору і постмодерним іграм, що робить надзвичайно важливим вивчення сучасних казок і їхніх особливостей для позитивних змін нашої реальності та становлення нової світоглядної парадигми.

Література:

1. Фрээр Д. Золотая ветвь: Исследование магии и религии (пер. с англ. М. К. Рыклина). Москва: ТЕРРА-Книжный клуб, 2001.
2. Пропп В. Я. Морфология сказки. Москва: Наука, 1969.
3. Элиаде М. Аспекты мифа (пер. с фр. В. Большаков). Москва: Инвест-ППП, 1996.
4. Эстес К. П. Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях (пер. с англ. Т. Науменко). Москва: София, 2014.